

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 341.987

КОНЦЕПЦІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ПРОБЛЕМИ ЛЕГАЛЬНОСТІ ТА ЛЕГІТИМНОСТІ

Ганзенко О.О., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У науковій статті досліджується концепція гуманітарної інтервенції в сучасному міжнародному праві. Аналізуються проблеми легальності та легітимності проведення останніх міжнародних миротворчих військових операцій. Виділяються етапи організації та проведення гуманітарної інтервенції. Формулюються пропозиції щодо забезпечення об'єктивності та законності проведення гуманітарної інтервенції в умовах перенасиченості інформаційного поля. Робиться висновок про перспективність подальшої наукової розробки даної тематики.

Ключові слова: гуманітарна інтервенція, превентивна війна, міжнародна миротворча військова операція, легітимність, легальність, міжнародне право, резолюція, суверенітет.

Ганзенко А.А. КОНЦЕПЦИЯ ГУМАНИТАРНОЙ ИНТЕРВЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ: ПРОБЛЕМЫ ЛЕГАЛЬНОСТИ И ЛЕГИТИМНОСТИ / Запорожский национальный университет, Украина

В научной статье исследуется концепция гуманитарной интервенции в современном международном праве. Анализируются проблемы легальности и легитимности проведения последних международных миротворческих военных операций. Выделяются этапы организации и проведения гуманитарной интервенции. Формулируются предложения относительно обеспечения объективности и законности проведения гуманитарной интервенции в условиях перенасыщенности информационного поля. Делается вывод о перспективности дальнейшей научной разработки данной тематики.

Ключевые слова: гуманитарная интервенция, превентивная война, международная миротворческая военная операция, легитимность, легальность, международное право, резолюция, суверенитет.

Ganzenko A.A. THE CONCEPT OF HUMANITARIAN INTERVENTION IN MODERN INTERNATIONAL LAW: PROBLEMS OF LEGALITY AND RECOGNITION / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In the scientific publication the concept of humanitarian intervention in modern international law is investigated. The problems of legality of realization of last international military operations are analyzed. The stages of organization and realization of humanitarian intervention are allocated. The offers concerning maintenance of objectivity and legality of realization of humanitarian intervention in conditions of oversaturation of an information field are formulated. Is judged importance to the further scientific development of the given subjects.

Key words: humanitarian intervention, war, international military operation, legality, international law, resolution, sovereignty.

Сучасні світові процеси свідчать про те, що людство вступило в новий етап свого розвитку, коли міжнародне право починає відігравати ключову роль і конкурує з правом національним, особливо в частині захисту прав і свобод людини. Невизнання певною державою світових стандартів прав і свобод людини не означає права на порушення останніх. Світова спільнота в особі Організації Об'єднаних Націй своєю резолюцією може кардинально вплинути на певну державу і навіть посягнути на її суверенітет. Наразі ми спостерігаємо таку ситуацію в Лівії, коли факти застосування насильства проти опозиції стали основою для миротворчої військової операції. Останню можна охарактеризувати як гуманітарну інтервенцію, тобто військове втручання в суверенні справи конкретної держави з метою захисту прав і свобод людини.

У вітчизняній науці міжнародного права проблематика гуманітарної інтервенції тривалий час залишалася поза увагою вчених. У радянський період гуманітарна інтервенція згадувалася лише в контексті тлумачення принципу заборони застосування сили чи погрози силою та характеризувалася як одна з грубих форм його порушення. Основна заслуга серед вчених цього періоду в дослідженні проблеми правомірного застосування сили в міжнародних відносинах належить Г.М. Даніленку, В.Н. Денисову, Б.М. Кліменку, Д.Б. Левіну, В.І. Кузнецову,

В.І. Менжинському, Є.І. Скакунову, Г.І. Тункіну, М.О. Ушакову та В.М. Федорову. Після закінчення “холодної війни” проблематика гуманітарної інтервенції починає розглядатись також у контексті міжнародно-правового захисту прав людини. Це чітко прослідковується, зокрема, у працях В.А. Гусейнова, І.І. Карташкіна, А.П. Мовчана та Р.А. Мюллерсона.

Першим дослідженням гуманітарної інтервенції на пострадянському просторі стала монографія М.І. Неліпа та О.О. Мережка. Проблема привернула увагу також інших українських та російських вчених, серед яких слід виділити В.С. Бруза, О.А. Жірнова, Я.С. Кургузову, І.І. Лукашука, В.А. Романова, М.О. Ушакова, С.В. Черніченка, Р.Т. Шамсона.

Дещо більшу увагу вивченню проблеми гуманітарної інтервенції приділено в західній літературі. Було опубліковано цілу низку статей, а також фундаментальні праці, присвячені як проблематиці гуманітарної інтервенції в цілому, так і окремим випадкам її здійснення. Передусім слід виділити американських та німецьких вчених (М. Паппе, М. Вельгаузен, К. Генке, К. Ебок).

Як відзначає В.І. Мотиль, кількість збройних конфліктів, особливо неміжнародного характеру, та пов'язаних із ними серйозних порушень прав людини на сучасному етапі не зменшується. Досить поширеними є повідомлення правозахисних груп та органів міжнародних організацій про грубі, масові та систематичні порушення прав людини в різних регіонах світу. Тому однією з найбільш актуальних проблем сучасного міжнародного права є розробка механізмів запобігання таким порушенням прав людини та адекватного реагування на ситуації, пов'язані з ними. Для України, яка на сучасному етапі активно інтегрується в євроатлантичну та світову системи колективної безпеки, беручи активну участь, зокрема, в операціях з підтримання миру, вивчення цієї проблематики є також важливим, оскільки наша країна може розглядатись як потенційний учасник операцій із здійснення гуманітарної інтервенції [1, 3].

Особливої актуальності проблема гуманітарної інтервенції набула після інтервенції НАТО в Косово у 1999 р. Саме після операції Північноатлантичного альянсу наукова дискусія набула особливої гостроти.

У доктрині міжнародного права існує кілька основних підходів до проблеми гуманітарної інтервенції. Так, на думку одних учених, законною є тільки гуманітарна інтервенція у вузькому розумінні, метою якої є захист життя і прав громадян держави-інтервента, що перебувають на території іноземної держави. Інша точка зору полягає в тому, що гуманітарна інтервенція може бути допустимою лише: за наявності масових грубих порушень прав людини; нездатності суверена захистити права людини відповідно до загальновизнаних міжнародно-правових стандартів; за умови виняткової спрямованості гуманітарної інтервенції на досягнення суто гуманітарних завдань; у разі вичерпання всіх можливих мирних засобів захисту прав людини тощо.

Найпоширенішим є погляд тих юристів, котрі вважають, що тільки за часів старого міжнародного права можна було вважати гуманітарну інтервенцію правомірним явищем, бо в той період кожна суверенна держава мала право на війну, а після набуття чинності Статуту ООН, який забороняє використання сили в міжнародних відносинах (п.4 ст.2), гуманітарна інтервенція перестала бути правомірною. Цього погляду дотримується багато правників країн «третього світу», які вбачають у гуманітарній інтервенції знаряддя імперіалістичної, неокolonіалістської політики великих держав, спрямованої проти суверенітету та політичної незалежності країн, що розвиваються. Водночас розвиток міжнародних подій після закінчення «холодної війни» призвів до виникнення в міжнародному праві нового інституту силового захисту прав людини – силових операцій ООН гуманітарного спрямування, які ґрунтуються на резолюціях Ради Безпеки ООН відповідно до глави VII Статуту ООН. Прикладами згаданих операцій є акції ООН щодо Сомалі (1992 р.), Боснії і Герцеговини (1993-95 рр.), Руанди (1994 р.) та Гаїті (1994 р.) Деякі вчені-юристи розглядають ці операції як акти здійснення гуманітарної інтервенції Радою Безпеки ООН [2].

Правовою підставою для здійснення гуманітарної інтервенції в рамках ООН є ст.42 Статуту, яка передбачає можливість застосування примусових заходів збройного характеру у випадку встановлення РБ ООН факту загрози міжнародного миру в сенсі ст.39, якщо передбачені ст.41 невоєнні заходи виявились або можуть виявитись неефективними. Збройному втручання можуть також передувати тимчасові заходи, передбачені ст.40 Статуту ООН.

В.І. Мотиль під гуманітарною інтервенцією пропонує розуміти збройне втручання однієї держави, групи держав або міжнародної організації на територію іншої держави, без її згоди або всупереч її волі, з метою забезпечення дотримання мінімального гуманітарного стандарту по відношенню до осіб, які знаходяться на її території.

Під мінімальним гуманітарним стандартом слід розуміти сукупність імперативних норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, які мають характер *erga omnes*, спрямовані на забезпечення основоположних невідчужуваних прав людини, та є обов'язковими для всіх держав. Аналіз основних міжнародно-правових актів у галузі міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та основних доктринальних підходів дає підстави зарахувати до мінімального гуманітарного стандарту щонайменше наступні елементи: 1) право на життя; 2) право на фізичну недоторканність, у тому числі заборону тортур; 3) заборону геноциду; 4) заборону рабства; 5) заборону дискримінації та переслідувань за ознакою раси (в тому числі апартеїд як злочин проти людяності), релігії, мови, культури, національності, статі, політичних переконань чи з інших загально визнаних міжнародним правом мотивів; 6) заборону депортацій.

Дотримання норм, які належать до мінімального гуманітарного стандарту, є обов'язковим для усіх членів міжнародного співтовариства незалежно від договірних зобов'язань [3].

Отже, гуманітарна інтервенція – це військове втручання однієї держави або групи держав у внутрішні справи іншої держави з метою усунення масових грубих порушень прав людини в цій країні, якщо вона (державка) не бажає чи неспроможна самостійно захистити права людини в межах власної території.

Але гуманітарна інтервенція, окрім благородних цілей та інших позитивних моментів, може мати і негативний скритий підтекст. В умовах сучасної глобалізації та комерціалізації засобів масової інформації активно розвивається таке явище, як інформаційна війна, на яку іноді витрачається більше коштів, ніж на військові операції. Засоби масової інформації формують суспільну думку, а враховуючи сучасні технології кінематографії, відео-монтажу, ситуацію з грубим порушенням прав людини можна інсценувати, зняти на замовлення. Підтвердженням є те, що інколи сцени із гарячих точок потрапляють на екрани ще до появи офіційної інформації про наявність збройних конфліктів. Наприклад, щодо ситуації в Лівії – прозахідні засоби масової інформації повідомляли про бомбардування протестуючих лівійською авіацією і в цей же час були повідомлення російських засобів масової інформації про те, що супутникове спостереження за територією Лівії не виявило жодних фактів застосування військової авіації проти мирних демонстрантів, цитувалися заяви російських військових про відсутність наглядних доказів бомбардування. У такій ситуації важко визначити, хто транслює правду, а хто займається інсценуванням, дезінформує світову спільноту, виходячи із власних цілей.

Не менш показовою є ситуація в Сирії. Прозахідні засоби масової інформації розповсюджують інформацію про масові порушення прав людини, придушення виступів опозиції військовими, арешти та катування опозиціонерів. І в той же час деякі арабські канали передають інформацію про те, що в Дамаску десятки тисяч демонстрантів проводять мітинг на підтримку діючого президента Сирії Башара Асада. США і ЄС вимагають прийняття резолюції Радою Безпеки ООН, яка по суті є аналогічною резолюції щодо Лівії і допускає можливе застосування військової сили проти Сирії. Росія і Китай користуються правом вето і блокують прийняття вказаної резолюції, вказуючи на те, що втручання в суверенні справи Сирії є неприпустимим і може призвести до невизначеної ситуації в політиці та громадянської війни, як це відбулося в Лівії.

Гуманітарна інтервенція як складний і, як правило, тривалий процес включає декілька етапів реалізації. До основних етапів проведення гуманітарної інтервенції ми можемо віднести наступні:

- збір та аналіз міжнародної інформації про стан дотримання прав людини в конкретній державі (включаючи інформацію незалежних національних ЗМІ даної держави, розвідувальну інформацію, інформацію міжнародних інформаційних агентств);
- напрацювання статистичної інформації щодо грубого порушення прав людини на території певної держави та оцінка політичної, економічної та соціальної ситуації в даній країні;

- виступи голів держав, міжнародних установ та організацій із закликами до керівництва певної держави щодо припинення порушення прав людини на її території (включаючи дипломатичні ноти, листи тощо);
- інформаційна війна проти певної держави, що передбачає поширення інформації про порушення прав людини на її території, інсценування певних подій тощо;
- введення економічних та політичних санкцій проти певної держави з боку окремих держав або всього світового співтовариства за рішенням ООН;
- розгляд питання про грубе порушення прав людини в Комітеті з прав людини ООН та прийняття рішення про скликання Ради Безпеки ООН;
- розгляд питання Радою Безпеки ООН та прийняття Резолюції про припинення насильства та запобігання порушенням прав людини на території певної держави (включаючи можливе застосування військової сили для протидії урядовим військам, встановлення заборони на польоти, обмеження судноплавства тощо);
- безпосереднє проведення гуманітарної інтервенції, військової операції за участю міжнародного контингенту.

Україна бере активну участь у миротворчих операціях міжнародних організацій. Як відзначає Л.В. Комарова особливістю миротворчих операцій міжнародних організацій і участі в них України з 1992 по 2007 рр. було набуття нових рис та форм проведення миротворчих операцій. Однією з них постає „гуманітарна інтервенція”, яка стає дійовою формою подолання кризи, коли вичерпані інші засоби примирення протидіючих сторін.

Зважаючи на те, що Україна має досвід участі у всіх операціях під егідою НАТО (Боснія та Герцеговина, Косово, Македонія, Ірак, Афганістан), аналіз євроатлантичного вектора миротворчості нашої країни розглядається крізь сутність та зміст операцій цієї організації

Миротворчі операції міжнародних організацій та участь в них України з 1992 по 2007 рр. посідають особливе місце в перебігові історичного процесу формування всесвітньої безпеки на межі століть. Розгляд розширення змісту миротворчої діяльності за рахунок таких діючих сторін, як Організація Північноатлантичного договору, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав, свідчить про винесення даної проблематики до першочергових завдань світової спільноти.

На межі ХХ-ХХІ століть склались умови, що потребують не тільки дійових миротворчих заходів, але й подальшої розробки критеріїв їх проведення, у тому числі для розв’язання кризових питань у гуманітарних ситуаціях з урахуванням положень Статуту ООН та базових цінностей різних країн при чітко визначеному змісті гуманітарної кризи. Неспроможність ООН у деяких миротворчих заходах в умовах змін у світі і динаміці конфліктів, на погляд Л.В. Комарової, веде до спроб позбавити її монопольного права на вирішення проблем виникаючих криз [4, 16-17].

Слід також погодитись із С.Д. Білецьким, який зазначає, що Міжнародно-правові акти не дають чіткого визначення миротворчих операцій, а їх проведення регулюється резолюціями ad hoc Ради Безпеки ООН із використанням механізму, створеного на основі повноважень, наданих РБ ООН ст.ст.24, 29, 39, 42 та 43 Статуту ООН. Отже, миротворчі операції ґрунтуються на тих самих правових засадах, що й передбачена главою VII Статуту ООН система колективної безпеки.

Крім того, С.Д. Білецький справедливо відзначає, що у врегулюванні кризи навколо Косово НАТО брало участь у двох операціях: односторонній гуманітарній інтервенції та миротворчій операції КФОР, причому перша з них була протиправним діянням, а в другій НАТО перевищило свої повноваження, оскільки резолюція 1244 (1999) РБ ООН передбачала лише “широку участь НАТО” в миротворчій операції, у той час як на практиці керівництво КФОР здійснюється Північноатлантичною радою, операції відбуваються за оперативними планами НАТО, а безпосереднє керівництво здійснюється штабами НАТО різних рівнів [5, 14-15].

Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов’язань у галузі прав людини повинна мати чітку правову регламентацію, мати всезагальний характер. Такі протиправні дії держав, як геноцид, апартеїд, рабство, систематичні і грубі порушення ряду основних прав людини

(зокрема: довільне позбавлення життя, катування, насильницьке зникнення людей, примусове виселення, расова дискримінація, тривалий свавільний арешт, порушення мінімальних судових гарантій, ретроактивне застосування закону) являють собою порушення міжнародного звичайного права і обумовлюють застосування позадоговірних механізмів реагування на ці порушення.

Держава визнається відповідальною за будь-яке міжнародно-протиправне діяння в галузі прав людини, яке присвоюється їй як такій. Порушення прав людини може бути викликане діяннями будь-якого органу (законодавчого, виконавчого або судового) або представника, незалежно від його положення в державному механізмі, навіть якщо ці діяння являють собою *ultra vires* або зроблені в порушення національно-правових настанов. Міжнародний судовий або квазісудовий орган при встановленні факту порушення не вказує, який національний орган влади відповідає за дане порушення, а констатує міжнародну відповідальність держави в цілому. Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів, спрямованих проти порушень прав індивіда і з боку приватних осіб [6, 29-30].

На нашу думку, світова спільнота в особі міжнародних органів та організацій повинна не тільки декларувати відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини, але вкрай важливо, щоб під час гуманітарної інтервенції окремі держави не виходили за межі резолюцій РБ ООН, не брали на себе роль світових жандармів, і не призводили до ще більшої гуманітарної кризи в країні, яка стала об'єктом гуманітарної інтервенції.

Таким чином, до питання гуманітарної інтервенції необхідно підходити дуже обережно, спираючись на незаперечні факти грубого та масового порушення прав і свобод людини. Незаперечним доказом застосування військових сил проти мирного населення є неупереджене супутникове спостереження. Тому, на нашу думку, у рамках Організації Об'єднаних Націй необхідно створити спеціальний технічний підрозділ, який би складався з представників різних країн і здійснював обробку візуальної інформації щодо супутникового цілодобового спостереження за територією певної країни. Сучасні технології дозволять здійснити таку ідею з мінімальними витратами і в найкоротші строки. Отже, питання гуманітарної інтервенції залишається проблемним і актуальним напрямком наукових досліджень, потребує змістовного, неупередженого аналізу та правового закріплення в окремому міжнародному документі.

Перспективність подальшого наукового дослідження даної тематики обумовлена і сучасними проблемами в міждержавних відносинах. Наразі ми спостерігаємо загострення міжнародної ситуації навколо Ірану. Засоби масової інформації активно обговорюють можливе завдання збройними силами Ізраїлю превентивного удару по ядерних об'єктах Ірану. Не покращується ситуація і навколо Сирії. Інформагентства постійно публікують інформацію про кількість загиблих демонстрантів та представників опозиції та оприлюднюють заяви голів держав про необхідність міжнародного втручання по аналогії із Лівією. Отже, наукове дослідження проблем гуманітарної інтервенції має як теоретичне, так і практичне значення і потребує окремої уваги спеціалістів міжнародного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мотиль В.І. Гуманітарна інтервенція в міжнародному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 „Міжнародне право” / В.І. Мотиль; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 20 с.
2. Мережко О.О. Гуманітарна інтервенція [Електронний ресурс] / О.О. Мережко. – Режим доступу: <http://cyelop.com.ua/content/view/1028/58/1/14/>
3. Мотиль В.І. Поняття гуманітарної інтервенції / В.І. Мотиль // Науковий Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. Серія міжнародні відносини. – 2003. – № 12. – С. 29-37.
4. Комарова Л.В. Миротворчі операції міжнародних організацій та участь в них України (1992-2007 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / Л.В. Комарова; Донец. нац. ун-т. – Донецьк: Донец. нац. ун-т., 2009. – 19 с.

5. Білоцький С.Д. Міжнародне-правове регулювання співробітництва регіональних організацій колективної безпеки з ООН (на прикладі миротворчих операцій НАТО в Південно-Східній Європі): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 „Міжнародне право” / С.Д. Білоцький; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. – 18 с.
6. Гусейнов Л.Г. Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов’язань у галузі прав людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.11 „Міжнародне право” / Л.Г.огли Гусейнов; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2000. – 36 с.

УДК 332 (437. 1/2)

РЕЛІГІЙНА ОСВІТА В ШКОЛАХ: ВІТЧИЗНЯНА ТА ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА

Палінчак М.М., к.і.н., доцент

Ужгородський національний університет

У статті розглядається питання практики України та країн Євросоюзу щодо церковно-державних відносин у галузі релігійної освіти. Стверджується думка стосовно доречності зважати на західно- і центральноєвропейську практику становлення і розвитку взаємин між державою і релігійними об’єднаннями.

Висловлюються пропозиції щодо врахування досвіду певних країн Європи при виробленні сучасної моделі державно-конфесійних відносин в Україні.

Ключові слова: державно-церковні відносини, релігійні організації, свобода думки, совісті, віросповідання, релігійна освіта і виховання.

Палінчак Н.М. РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ШКОЛАХ: ОТЕЧЕСТВЕННАЯ И ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА / Ужгородский национальный университет, Украина

В статье рассматривается вопрос практики Украины и стран Евросоюза относительно церковно-государственных отношений в области религиозного образования. Утверждается мысль относительно уместности учитывать западно- и центральноевропейскую практику становления и развития взаимоотношений между государством и религиозными объединениями.

Высказываются предложения относительно учета опыта определенных стран Европы при выработке современной модели государственно-конфессиональных отношений в Украине.

Ключевые слова: государственно-церковные отношения, религиозные организации, свобода мысли, совести, вероисповедание, религиозное образование и воспитание.

Palinchak N.M. RELIGIOUS FORMATION IN SCHOOL: DOMESTIC AND FOREIGN PRACTICE / Uzhgorod national university, Ukraine

In the article the question of practice of Ukraine and countries of European Union is examined in relation to church state relations in industry of religious education. An idea becomes firmly established in relation to an appropriateness to take into account on Western- and Central Europe practice of becoming and development of mutual relations between the state and religious associations.

Suggestions speak out in relation to the account of experience of certain countries of Europe at making of modern model state confessional relations in Ukraine.

Key words: state church relations, religious organizations, freedom of idea, conscience, religion, religious education and education.

Проблеми державно-церковних відносин у сучасній Україні були й залишаються в центрі підвищеної уваги як науковців, так і органів державної влади, громадських і релігійних організацій. Вони мають високий рівень суспільної актуалізації. Їх осмислення в практичному, а також і теоретичному сенсі є, на нашу думку, важливим і необхідним. Це детермінується тими трансформаційними процесами, що відбулися і/або відбуваються в Україні, кількісними та якісними змінами в релігійному середовищі, зростанням ролі релігійного фактора, а в цьому зв’язку – і потребою серйозних корекцій системи державно-конфесійних відносин, правових засад забезпечення свободи релігії, свободи діяльності релігійних організацій.

Огляд публікацій із пропонованої теми показує, що вивчення проблеми релігійної свободи і релігійних прав належить до сфери зацікавленості багатьох суміжних галузей гуманітарних знань. Філософські, політологічні і релігієзнавчі особливості досліджуваної проблеми